

О. М. Шапошник,

Херсонський державний університет, м. Херсон

ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДІ ЖАНРОВИХ ОЗНАК НАУКОВОЇ ФАНТАСТИКИ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена особливостям відтворення у перекладі жанрових характеристик наукової фантастики, де зокрема висвітлюються проблеми транскодування квазіреалій та термінів як інваріантних елементів лексико-семантичного контексту наукової фантастики; зазначаються способи та прийоми перекладу квазіреалій і термінів.

Ключові слова: *переклад, квазіреалії, терміни, наукова фантастика, окказіоналізми, семантичні неологізми.*

Статья посвящена особенностям воссоздания в переводе жанровых характеристик научной фантастики. Автор затрагивает проблему перевода квазиреалий и терминов как инвариантных элементов лексико-семантического контекста научной фантастики; указываются способы и приёмы перевода квазиреалий и терминов.

Ключевые слова: *перевод, квазиреалии, термины, научная фантастика, окказионализмы, семантические неологизмы.*

The article highlights the peculiarities of science fiction rendering as a whole and its genre features, in particular. Under investigation is the process of transcoding of quazi-realias and terms as the invariant elements of lexico-semantic context.

Key words: *translation, quazi-realias, terms, science fiction, occasional words, semantic neologisms.*

Згідно з вимогами адекватності перекладу, елементи жанрово-стилістичної домінанти (термін М.О. Новикової) [7] оригіналу повинні бути відтворені в перекладі на всіх рівнях тексту. Лексико-семантичний контекст у цьому випадку не становить виключення, а надто при транскодуванні наукової фантастики. Адже окрім пригаманних більшості текстам художньої літератури таких елементів лексико-семантичного контексту, як реалії, символи, алюзії, абрєвіатури, антропоніми, топоніми, промовисті власні назви або інші стилістичні засоби, інваріантною жанровою ознакою наукової фантастики постає використання квазіреалій та термінів.

Проблема відтворення у перекладі зазначених лексичних одиниць та у цілому жанрових ознак наукової фантастики на рівні лексико-семантичного контексту залишається недостатньо дослідженою, тому її висвітлення обумовлює **актуальність** цієї розвідки.

Мета статті полягає у вивченні особливостей відтворення у перекладі лексико-семантичного контексту наукової фантастики, у тому числі транскодування таких елементів, як квазіреалії та терміни.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- 1) висвітлити жанрові ознаки наукової фантастики на рівні лексико-семантичного контексту;
- 2) виконати перекладознавчий аналіз вихідного тексту (далі – ВТ) та тексту перекладу (далі – ПТ);
- 3) дослідити ступінь адекватності відтворення лексико-семантичних жанрових ознак оригіналу в перекладі;
- 4) визначити способи та прийоми перекладу інваріантних лексико-семантичних одиниць наукової фантастики – квазіреалій та термінів.

Матеріалом розвідки слугує текст фентезі з елементами наукової фантастики – «Артеміс Фаул» Й. Колфера («Artemis Fowl» E. Colfer) та його переклад, виконаний О. Мокровольським. Особливо наголошуємо на тому, що у цій статті ми зупинимося на вивченні лише особливостей транскодування лексико-семантичних жанрових ознак наукової фантастики.

Вивченню окремих лексико-стилістичних проблем перекладу наукової фантастики присвячені розвідки дослідників Войтенко К.І. [3], Глінки Н.В. [4], Катиш Т.В. [5], Черніциної (Тараканової) Ю.Є. [8; 9; 10]. Проте питання відтворення у перекладі інваріантних жанрових ознак наукової фантастики на рівні лексико-семантичного контексту залишається мало дослідженим на теренах українського перекладознавства.

У текстах з елементами наукової фантастики повсякчас зустрічається застосування героями неіснуючого на сьогодні обладнання, залучення у повсякденне життя технічних досягнень майбутнього. Так, у ВТ «Артеміс Фаул» у вторинному світі міфічних істот існують такі нереальні з точки зору сучасності наукові відкриття, як капсули для пересування від земного ядра до поверхні землі за допомогою розпеченої магми, засіб для стирання пам'яті, пристрій для зупинки часу у певному периметрі тощо. А відтак у авторів виникає потреба у наданні назв знаковим предметам та явищам фантастичного світу, які втілюються у квазіреаліях.

Дослідниця лексико-стилістичних проблем перекладу наукової фантастики Ю.Є. Черніцина визначає квазіреалії як «слова (словосполучення), які пов'язані з тематикою науково-фантастичних текстів, з описом теоретично можливих, але досі не втілених у життя рішень наукових або технічних проблем, а також з описом елементів навколишнього середовища вигаданого світу» [10, с. 10].

Окремих питанням і, певно, одним із найважливіших постає питання перекладу квазіреалій. Зрозуміло, що для відтворення цих елементів лексико-семантичного контексту іншою мовою у будь-якому тексті перекладачу, перш за все, потрібно встановити їхню семантику. На етапі доперекладацького аналізу вони потребують декодування, оскільки авторська фантазія здатна вигадати низку науково-технічних засобів, а звідси – більше лексико-семантичних одиниць для їхньої номінації. Таким чином, назвами для цих пристроїв можуть слу-

гувати семантичні неологізми, тобто загальноновживані слова, які набули додаткові значення у рамках ВТ, та okazіоналізми – лексичні інновації, значення яких випливає з контексту або з компонентів слова [8].

У ВТ «Артемів Фаул» [12, р. 35] вживається квазіреалія науково-фантастичного світу *moonometer*, яка позначає пристрій на кшталт годинника, але цей пристрій визначає час в залежності не від сонця, а від місяця. Тобто життя у світі міфічних істот під землею пробуджується, коли місяць сходить над земною поверхнею. *Moonometer* – це okazіоналізм, утворений шляхом словоскладання, значення якого можна зрозуміти із сукупності значень його компонентів, а саме *moon*, що означає «місяць», та *meter* – «вимірювальний пристрій» [1, с. 723]. У ПТ квазіреалія *moonometer* відтворена як *місяцемір* [6, с. 46] за допомогою калькування, що у даному випадку виявляється слухним перекладацьким прийомом. Варіант перекладу *місяцемір* є влучним та цілком адекватним, адже передає у ПТ ознаки лексико-семантичного контексту наукової фантастики.

Також на позитивну оцінку заслуговує відтворення квазіреалії *Concusser* [12, р. 60] як *Відключник* [6, с. 74] з використанням перекладацького прийому контекстуальної заміни. Квазіреалію з ВТ можна визначити як okazіоналізм, утворений за допомогою афіксації, а саме шляхом додання до дієслова *to concuss* суфікса *-er*.

Значення okazіоналізму *Concusser* можна зрозуміти, спираючись на результати компонентного аналізу, а також контекст. Дієслово *to concuss* має такі значення: 1) *to shake or agitate*; 2) *to force (a person) to do something, or give up something, by intimidation; to coerce* [14]; 3) *if you are concussed, something hits you on the head, making you lose consciousness or feel sick for a short time* [13]. Суфікс *-er*, відповідно, надає цій лексемі морфологічних ознак іменника. Так, враховуючи контекст вживання цієї квазіреалії, доходимо висновку, що квазіреалія науково-фантастичного світу *Concusser* позначає пристрій, який, маючи дистанційний вплив, спричиняє тимчасову втрату свідомості. Адже у ВТ зазначено: *<...> the small silver ball. It was ticking, faster and faster, almost like a countdown. <...> Three, two, one ... Boom! Flash! Mass unconsciousness. Nothing fatal, but headaches all around in about forty minutes* [12, р. 58]. У ПТ: *<...> маленьку срібну кульку. Щось у ній цокотіло, дедалі швидше, ніби відбувався передстартовий відлік часу. <...> Три, два, один... Бумм! Спалах! Моментальна і масова втрата свідомості. Нічого смертельного, але хвилин за сорок у всіх присутніх розболіються голови* [6, с. 72]. Отже, варіант перекладу *Відключник* є okazіональним відповідником, утвореним з використанням прийому контекстуальної заміни. Він цілком передає значення квазіреалії *Concusser*, а тому виявляється слухним перекладацьким рішенням.

Іншу квазіреалію науково-фантастичного світу *mind-wipe electrodes* [12, р. 60] транскодовано у ПТ за допомогою морфологічної кальки як *електроди для стирання пам'яті* [6, с. 74]. Такий переклад також задовольняє вимогам адекватності, тому що передає не тільки значення лексичної одиниці з ВТ, але й відтворює у ПТ ознаки лексико-семантичного контексту наукової фантастики.

Серед квазіреалій науково-фантастичного світу у ВТ «Артемів Фаул» повсякчас зустрічаються назви пристроїв, які застосовуються ельфами з метою швидкого подолання великих відстаней. Це так звані крила *Hummingbird* [12, р. 51, 61, 67] та *Dragonflies* [12, р. 50], які транскодовано як «*Колібри*» [6, с. 63, 75, 81] та, відповідно, «*Бабка*» [6, с. 63]. Перекладач відтворив квазіреалії з ВТ за допомогою словникових відповідників лексемам *hummingbird* та *dragonflies*, що за будь-яких інших умов виявилось би правильним перекладацьким рішенням. Проте у даному випадку ми вбачаємо певні протиріччя.

У ВТ зазначено: *Holly unhooked a set of wings from their bracket. They were double ovals, with a clunky motor. She moaned. Dragonflies. She hated that model. Petrol engine, if you don't mind. And heavier than a pig dipped in mud. Now the Hummingbird Z7, that was transport. Whisper silent, with a satellite-bounced solar battery that would fly you twice around the world. But there were budget cuts again* [12, р. 50–51]. У ПТ, відповідно: *Каніман Куць зняла зі скоби пару крил: дві овальні площини, тріскотливий двигунчик... І аж застогнала від розчарування: «Бабка!» Тьху, а не модель. Бензиновий вам моторчик, чхайте на здоров'ячко! А важке – мов підсвинок, що викачався у багнюці. От «Колібри Z7» – це транспорт так транспорт. Працює тихесенько, мов шепоче тобі на вушко, живлення від сонячної батареї, замкненої на супутник, – на такій моделі можна двічі довкола Землі обкрутнутися! Та коли проблеми з бюджетом, мусиш літати, на чому дають [6, с. 63]. Зрозуміло, що модель крил *Hummingbird Z7* («*Колібри Z7*») є більш сучасною, швидшою та тихішою за модель *Dragonflies* («*Бабка*»), тому і назви обрані автором по аналогії з живими істотами. Адже і справді, колібри – це маленька пташка, яка швидко і беззвучно літає, натомість комаха бабка, звичайно, повільніша за колібри та під час польоту її видає шурхіт крил.*

Однак, якщо транскодування квазіреалії *Hummingbird* як «*Колібри*» ми вважаємо цілком адекватним, варіант перекладу «*Бабка*» виявляється не дуже влучним для номінації технічного оснащення через багатозначність іменника *бабка*, адже згідно з Академічним тлумачним словником, *бабка* – 1) *те саме, що баба*; *баба* (пестл.); 2) *одна з частин токарного верстата*; 3) *у копитних тварин – суглоб над копитом ноги*; 4) *коваделко, на якому здебільшого клепають коси*; 5) *страва з локини, рису, сиру і т. ін.*; 6) *хижа комаха з довгим тонким тілом і двома парами великих прозорих крил*; 7) *купка складених на полі снопів жита, льону і т. ін.*; 8) *петелька, на яку застібають гаплик*; 9) *подорожник*; 10) *гриб підберезник* [2, с. 50]. Отже, читачам ПТ може бути незрозумілою логіка назви «*Бабка*» як *комахи з крилами*, тому можуть виникнути хибні, відсутні у ВТ асоціації як із чимось старим, застарілим.

Відповідно до контексту та авторського задуму краще було б відтворити лексему *Dragonflies* у ПТ за допомогою назви будь-якої іншої комахи, яка безвідносно до контексту вживання ідентифікується носіями мови перекладу виключно як назва комахи, наприклад, *джміль*. Природні особливості цього різновиду комах нагадують як раз технічні ознаки устаткування, зазначеного у ВТ як *Dragonflies*, а саме чутне шурхотіння крил, доволі повільне та обтяжене пересування під час польоту. Таким чином, варіант перекладу *джміль* видається більш влучним у даному випадку.

Інша квазіреалія науково-фантастичного світу зустрічається у ВТ «Артемід Фаул» (стор. 76), а саме *nuclear power source*, тобто ядерне джерело живлення або джерело ядерної / атомної енергії (переклад наш – О.Ш.). Хоча про існування такого типу устаткування давно відомо у всьому світі, і воно не належить до вигаданих технологій майбутнього, проте, у даному тексті йдеться про інноваційне застосування цього обладнання, а отже *nuclear power source* ми вважаємо науково-фантастичною квазіреалією.

У ВТ зазначено: *'Fairy technology. Most impressive,' he muttered, popping the battery from its groove. The camera whined and died. 'Nuclear power source, if I'm not mistaken [12, p. 76], та у ПТ відтворено як Ельфійська технологія... Справляє враження! – пробурмотів він, дістаючи батарейку з її ніші. Камера тихенько вискнула й вимкнулася. – Ядерний міні-реактор, коли не помиляюсь [6, с. 93]. Навряд чи дійсно існують відеокамери, що працюють від атомного джерела живлення, яке тим паче виявляється настільки компактним, аби вміщатися в корпусі камери. Саме тому словосполучення *nuclear power source* у даному контексті вживання виявляється квазіреалією, утвореною семантичним неологізмом.*

Що до перекладу цієї квазіреалії як *ядерний міні-реактор*, утвореного за допомогою перекладацького прийому модуляції, ми вважаємо його не надто слушним. Відтворення квазіреалії *nuclear power source* як *ядерний міні-реактор* могло б бути виправданим за певних умов у тексті науково-фантастичного жанру. Проте у даному випадку така перекладацька заміна суперечить оригіналу, оскільки *реактор* та *джерело живлення* – це устаткування, які суттєво відрізняються. Більш вдалим виявився би варіант перекладу *ядерне джерело живлення*, утворений за допомогою перекладацького способу калькування.

Окрім перекладу квазіреалій, важливим виявляється питання відтворення у ПТ семантичних особливостей та адекватне транскодування жанрово-маркованих елементів наукової фантастики у текстах фентезі. Так, певне нівелювання жанрових ознак наукової фантастики у ПТ відбувається при перекладі лексеми *a contraption* [12, p. 73, 76] як *якийсь прилад* [6, с. 88] і *пристрій* [6, с. 92]. У ВТ зазначено: *The diminutive figure before them unhooked from around its shoulders and lifted a full-face helmet from a definitely non-human head [12, p. 73], у ПТ відтворено: Невисока фігурка, що стояла перед ними, скинула з пліч якийсь прилад, потім скинула шолома з голови, явно не схожої на людську [6, с. 88]. У наведеному реченні лексема *a contraption* ужита на позначення специфічного винаходу у вигляді крил, який дозволяє ельфам долати великі відстані. На жаль, у перекладі фантастичність, специфічність даного пристрою знівельована, а лексеми *a contraption* у словниковому значенні «*a device or contrivance, esp. one considered strange, unnecessarily intricate, or improvised*» [11] транскодовано нейтральними варіантами *якийсь прилад, пристрій*. Для збереження у ПТ вихідного значення «*інноваційний винахід, незвичайний пристрій*» краще було б удатися до прийому контекстуальної заміни або ж ужити один із варіантних відповідників, наприклад, *хитрий винахід* [1, с. 232]. У такому разі у ПТ була б збережена семантика інновації, яка характерна для лексико-семантичного контексту наукової фантастики.*

Також не виправданим є використання прийому генералізації при відтворенні речення оригіналу *It seemed promising, but anything could be faked these days with a PC and flatbed scanner [12, p. 6] як Виглядало начебто перекожливо, але ж у наші дні можна що завгодно підробити за допомогою сучасної комп'ютерної техніки [6, с. 11]. Заміна назв конкретних технічних пристроїв *a PC and flatbed scanner* у ВТ узагальнюючим родовим найменуванням *сучасна комп'ютерна техніка* дещо збіднює ПТ. З іншого боку, це також нівелює жанрові ознаки оригіналу, адже саме згадування технічних засобів, науково-технічних відкриттів і створює антураж текстів наукової фантастики. Виходячи з того, що об'єктивних причин для даного перекладацького рішення не вбачається, варіант перекладу словосполучення *a PC and flatbed scanner* як *сучасна комп'ютерна техніка* ми вважаємо неадекватним. У цьому випадку правильніше було б ужити у ПТ варіантні відповідники *персональний комп'ютер та планшетний сканер*, зберігаючи при цьому вихідну конкретику та жанрові особливості тексту.*

Потребує коментаря й речення з ВТ *By midnight, Artemis had successfully fed his findings into the Macintosh [12, p. 25] та його переклад: Ще й годинник не вибив опівночі, як Артемід нарешті завантажив усі здобутки своїх пошуків у «макінтош» [6, с. 34]. *Macintosh* – це назва ліній комп'ютерів американської фірми Apple, хоча ця інформація, певно, не буде новою для англомовного читача. Тому у тексті оригіналу під словом *Macintosh* без додаткових пояснень розуміється просто персональний комп'ютер виробництва цієї фірми. Натомість у ПТ не кожному читачу-підлітку буде зрозуміло, що йдеться лише про комп'ютер, адже під транскрибованою назвою «макінтош» може матися на увазі будь-який пристрій реальний або науково-фантастичний. У даному випадку використання перекладацького прийому транскрибування недостатньо, адже треба скористатися прийомом експлікації та поряд з транскрибованою назвою зазначити її предметну категорію. Наприклад, замість багатозначного «макінтош» ужити *комп'ютер «Макінтош» / комп'ютер фірми «Макінтош»* або взагалі залишити назву з ВТ без змін на кшталт *комп'ютер Macintosh*.*

Саме прийомом експлікації скористався О.Мокровольський при відтворенні назви серії комп'ютерів у цьому ж ПТ. Речення оригіналу *A series of networked AppleMacs whirred from various corners of the room [12, p. 30] перекладено у ПТ як По кутках гули об'єднані в єдину мережу комп'ютери «Епл-Макінтош» [6, с. 39]. Додання іменника, який визначає предметну категорію транскрибованої власної назви «Епл-Макінтош», сприяло повному розумінню усього речення. Цей варіант слугує прикладом адекватного перекладу.*

Терміни та термінологічні словосполучення як інваріантні елементи лексико-семантичного контексту наукової фантастики також зустрічаються у ВТ «Артемід Фаул» та цілком адекватно відтворюються у перекладі. Прикладом слугує транскодування словосполучення *load of curare and succinylcholine chloride-based tranquilizer [12, p. 75] як доза суміші кураре й снодійного на основі хлориду сукцинілхоліну [6, с. 92]. По-перше, закономірно, що термінологічне словосполучення з ВТ *succinylcholine chloride* перекладається за допомогою словникових відповідників його складових, а саме *хлорид сукцинілхоліну*. По-друге, об'єктивним є*

той факт, що назва цієї хімічної сполуки виявиться незрозумілою для читачів, проте її наявність як у ВТ, так і в ПТ підкреслює стилістику наукової фантастики. Саме через те, що терміни та термінологічні словосполучення є стилістично маркованими по відношенню до даного жанру, їхнє нівелювання або вилучення з ПТ вважається недопустимим.

Але для того, аби словосполучення *succinylcholine chloride-based tranquillizer* було у цілому зрозумілим читачам ПТ, перекладач відтворив термін *tranquillizer* за допомогою контекстуального відповідника *снодійне*, відмовившись від словникового відповідника *транквілізатор*, який має термінологічне значення.

Таким чином, О. Мокровольському вдалося передати у ПТ стилістичну маркованість словосполучення *succinylcholine chloride-based tranquillizer*. Що ж до розуміння значення усього словосполучення з ПТ – *доза суміші кураре й снодійного на основі хлориду сукцинілхоліну*, усвідомлення читачами того, що у тексті йдеться про снодійний засіб, буде цілком достатньо.

У результаті перекладознавчого аналізу ВТ і ПТ жанру фентезі з елементами наукової фантастики доходимо висновку, що наявність квазіреалій постає інваріантною жанровою ознакою останньої. Транскодуювання цих елементів лексико-семантичного контексту викликає певні труднощі, проте для досягнення найкращого результату перекладач може вдало використовувати низку трансформацій, як-от калькування, контекстуальна заміна, модуляція.

Характерною особливістю лексико-семантичного контексту наукової фантастики виявляється також широке використання термінів та термінологічних словосполучень. Для передачі у ПТ цих лексичних одиниць традиційно використовують словникові відповідники, проте за певних умов перекладач вдається до способу контекстуальної заміни, що належить до адекватних засобів перекладу.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні проблеми збереження у ПТ жанрово-стилістичної домінанти наукової фантастики, а також у вивченні питання відтворення ідіостилю автора при перекладі текстів даного жанру.

Література:

1. Англо-український словник : Близько 120 000 слів : у 2 т. / [упоряд. Балла М. І.]. – К. : Освіта, 1996. – Т. 1. – 752 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад.-гол. ред. Бусел В. Т.]. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Войтенко К. І. Особливості функціонування та перекладу англійських технічних термінів українською мовою у творах науково-фантастичного жанру (на прикладі циклу оповідань Айзека Азімова «Я, робот») [Електронний ресурс] / К. І. Войтенко, І. С. Грицай // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 6 (ч. 2). – С. 17–20. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvvnv/filolog_mov/2011_6_2/R1/Voitenko.pdf.
4. Глінка Н. В. Особливості перекладу термінів та неологізмів у творах наукової фантастики [Електронний ресурс] / Н. В. Глінка, А. С. Хмара // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 9. – С. 241–244. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvvnv/filolog_mov/2010_9/R4/Glinka.pdf.
5. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Катиш. – Дніпропетровськ, 2005. – 18 с.
6. Колфер Й. Артемис Фаул. Розум проти чарів / Йоун Колфер ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Школа, 2006. – 320 с. – (Дит. світ. бест.).
7. Стиль автора и стиль перевода / [Новикова М. А., Лебедь О. Н., Лукинова М. Ю. и др.]. – К. : УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 84 с.
8. Тараканова Ю. Е. Квазіреаліи как лексический элемент научно-фантастического текста на примере перевода рассказа «Февраль 1999: Илла» Рэя Брэдбери на русский язык // Вестник МГОУ «Лингвистика». – 2007. – № 1. – С. 294–299.
9. Тараканова Ю. Е. Особенности перевода лексических элементов научно-фантастического текста на примере романа Рэя Брэдбери «451° по Фаренгейту» // Филология и проблемы преподавания иностранных языков. – 2006. – № 2. – С. 192–200.
10. Чернищина Ю. Е. Лексико-стилистические проблемы перевода научно-фантастического текста (на материале переводов произведений Рэя Брэдбери «451° по Фаренгейту», «Август 1999: Земляне», «Февраль 1999: Илла» и «Август 2026: Будет ласковый дождь» на русский язык) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. філол. наук : спец. 10.02.20 – «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ю. Е. Чернищина. – М., 2009. – 18 с.
11. ABBYY Lingvo. Electronic Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lingvo.ua/ru>.
12. Colfer E. Artemis Fowl / Eoin Colfer. – London : Puffin Modern Classics, 2010. – 280 p.
13. Longman Dictionary of Contemporary English [Electronic resource] : 5th ed. – Longman, 2009. – Access : <http://www.ldoceonline.com/>
14. Webster's Revised Unabridged Dictionary [Electronic resource] [ed. by Noah Porter]. – Springfield, 1913. – Access : <http://dictionary.babylon.com>